

УДК 81'367.7

РЕЧЕННЄВА ПОЗИЦІЯ АД'ЕКТИВА В СИНТАКСИЧНИХ ТРІЙКАХ СТРУКТУРНОЇ МОДЕЛІ $S_1+V_F+ADJ_{1,5}$

Наталя Кобченко

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
Інститут філології, кафедра української мови та прикладної лінгвістики,
бульвар Тараса Шевченка, 14, 01601 Київ, Україна,
тел.: (044) 239 33 49*

*Київський національний університет "Києво-Могилянська академія",
кафедра української мови,
вул. Сковороди, 2, 04070 Київ, Україна,
тел.: (044) 425 60 75*

З'ясовано синтаксичний статус ад'єктива в конструкціях структурної моделі $S_1+V_F+Adj_{1,5}$. Висвітлено переваги й недоліки кожного з відомих потрактувань ролі цього компонента в реченні, показано його дериваційну природу, аргументовано його функцію складника подвійного присудка на формально-граматичному рівні, вторинного предиката на семантико-синтаксичному рівні та реми висловлення на комунікативному рівні.

Ключові слова: подвійний синтаксичний зв'язок, предикативний зв'язок, синтаксична трійка, подвійний присудок, вторинний предикат, депіктив, предикативне означення, дуплексив, зв'язка, члени речення.

Неоднозначність граматичної природи деяких мовних одиниць створює певні дискусії в галузі синтаксичного аналізу речення. Зокрема, прикметник чи його еквівалент у синтаксичних трійках структурної моделі $S_1+V_F+Adj_{1,5}$ ілюструє одне з особливих явищ, до яких незастосовні випрацювані класифікаційні схеми. Вичерпне обґрунтування синтаксичної специфіки конструкцій такого зразка набуло статусу загальнолінгвістичної проблеми, над розв'язком якої працюють дослідники не лише індоєвропейських, а й інших мов.

Непрозорість реалізованої ад'єктивом (чи прийменниково-іменниковим комплексом як його еквівалентом) у зазначеній позиції семантики та специфіка синтаксичної організації конструкцій, у яких він функціонує, спричинили кілька підходів до визначення його синтаксичної ролі. Зокрема, у мовознавчій літературі, присвяченій описові граматичних систем різних слов'янських мов, натрапляємо на кваліфікацію цієї одиниці як: 1) іменної частини складеного іменного присудка при зв'язках особливого типу – так званих речових, або повнозначних [18, с. 178-181; 31, 44-45; 14, с. 249-250; 15, с. 250; 20, с. 237-238; 12, с. 51; 13, с. 156; 2, с. 129-130]; 2) другого компонента подвійного присудка [30, с. 129-130; 24, с. 175; 8, с. 57; 3, с. 71; 5, с. 167; 28]; 3) вторинного присудка чи вторинного предиката [35, с. 54; 6, с. 261; 34, с. 255; 40; 33; 42]; 4) особливого другорядного члена речення – *doplňek(a)* [39, с. 391; 38, с. 148-157]; 5) компонента, протиставленого головним і другорядним членам – дуплексива [29; 25; 1] 6) предикативного означення/ предикативного визначника/ предикативного атрибута [23; 17, с. 201-206; 22, с. 228; 4, с. 136; 19, с. 4; 7; 16, с. 306]; 7) обставинного означення [41, с. 316; 32, с. 429-430]; 8) детермінантного поширювача [21, с. 782; 36, с. 108-109].

Вивчення всіх представлених концепцій зумовило мету нашої розвідки, яка полягає в з'ясуванні й обґрунтуванні статусу ад'єктива в реченнях з власне-предикативним подвійним зв'язком на різних рівнях його синтаксичної організації – формально-граматичному, семантико-синтаксичному та комунікативному. Досягнення цієї мети сприятиме реалізації актуальних теоретичних і практичних завдань, а саме: розвитку теорії речення через поглиблення відомостей про кореляції між різними рівнями його розгортання, удосконаленню концепції членів речення, а також зміцненню методологічного інструментарію для компонентного аналізу речення.

Глибше занурення в граматичну специфіку синтаксичних трійок структурної моделі $S_1+V_f+Adj_{1,5}$ та детальний аналіз усіх схарактеризованих інтерпретацій синтаксичного статусу ад'єктива в них наводять на певні міркування й висновки. Насамперед, це питання тісно пов'язане із питанням про визначальні ознаки зв'язок як класу службових слів, або слів-морфем. Прибічники витлумачення прикметника чи його еквівалента в зазначеній синтаксичній позиції як частини складеного іменного присудка наголошують на тому, що роль зв'язки за певних контекстних умов можуть виконувати повнозначні дієслова [31, с. 45; 14, с. 249-250; 12, с. 51; 13, с. 164; 2, с. 130]. Таке твердження є цілком умотивованим, адже зв'язки як клас слів сформувались на ґрунті повнозначних дієслів унаслідок їхньої граматикалізації, вони й досі становлять відкриту систему, яка може поповнюватися новими елементами. Цей факт навіть зумовив ранжування їх на власне-зв'язки та невласне-зв'язки, з-поміж яких особібно сформувалася група контекстуальних зв'язок [10, с. 10]. Як відомо, щоб граматикалізуватися, дієслово має зазнати кардинальних семантичних зрушень, у результаті яких відбувається нівеляція його лексичного значення й активізація граматичного – воно стає лише виразником дієслівних граматичних категорій способу, часу, особи тощо. Щоправда, деякі зв'язки, окрім вираження дієслівних категорій, ще й здатні деталізувати певні аспекти предикативної ознаки. В українській мові яскравими носіями фазової семантики є невласне-зв'язки *стати/ ставати, робитися/ зробитися, лишатися/ лишитися, зостатися/ зоставатися* тощо, пор.: *Він був оптимістом* (об'єктивна наявність предикативної ознаки) — *Він став оптимістом* (набуття/ початок предикативної ознаки) — *Він лишився оптимістом* (продовження предикативної ознаки); носіями модальної семантики – невласне-зв'язки *вважатися, виявитися/ виявлятися* тощо, пор.: *Він був оптимістом* (об'єктивна наявність предикативної ознаки) — *Він вважався оптимістом* (суб'єктивність предикативної ознаки) — *Він виявився оптимістом* (оприядлення предикативної ознаки). Але чи лексичною є природа цієї семантики? Численні приклади вживання невласне-зв'язок засвідчують, що їм, як і іншим словам-морфемам, не властива номінативна функція, адже вони не позначають реалій навколишньої дійсності, а лише оформлюють відношення між процесуальною ознакою та її носієм, тобто предикативні відношення. Інакше кажучи, вони позбавлені індивідуального, лексичного, значення, а мають лише категорійне релятивне значення, виступаючи посередником реалізації предикативних відношень. До прикладу: відношення нерозчленованого необмеженого тривання (предикативна ознака триває завжди й неперервно): *Він був оптимістом*; відношення обмеженого початковою точкою тривання (предикативна ознака виникла й триває): *Він зробився оптимістом*; відношення становлення (тривання, обмежене певним відтинком – предикативна ознака триває лише в момент/ період свого виникнення): *Він робиться оптимістом*; відношення розчленованого тривання (предикативна ознака виникає періодично й триває протягом певного часу): *У такі моменти він робиться оптимістом*; відношення розчленованого постійного тривання, яке перейшло на наступний етап: *Він лишився оптимістом*; відношення розчленованого постійного тривання, яке застигло між етапами: *Він лишається*

оптимістом; відношення суб'єктивного тривання: *Він вважається оптимістом*; відношення тривання, яке перейшло з прихованої стадії в наочну: *Він виявився оптимістом* та ін. Як бачимо, лексичне значення складеного іменного присудка не є сумою лексичних значень його складників: у сполуках з різними зв'язками воно лишається незмінним, варіюються лише відтінки предикативного відношення між процесуальною ознакою та її носієм. Як і в присудках з “ідеальними” зв'язками (власне-зв'язками) *бути, становити, являти собою*, у присудках з невластивими зв'язками ролі компонентів чітко диференційовані: іменна частина втілює лексичне значення присудка, а зв'язка – граматичні значення способу, часу, особи тощо та модифікує предикативне відношення між підметом і присудком, зокрема надаючи йому фазових та модальних відтінків. У такий спосіб семи фазовості та модальності, присутні в семантичній структурі вихідного щодо тієї чи тієї зв'язки дієслова, переходять із лексичної площини в граматичну. Подекуди зв'язки модифікують предикативне відношення не самостійно, а у взаємодії з іншими компонентами речення, здебільшого з адвербіальними, напр.: *Він саме ставав оптимістом* — *У такі моменти він ставав оптимістом*, що є зайвим доказом синтаксичного характеру їхнього граматичного значення. Семантику фазовості й модальності, реалізовану складеними іменними присудками з тотожною іменною частиною, але різними зв'язками, можна порівняти зі значеннями різних родів дієслівної дії, у яких семантичні відтінки на шкалі цілісності/ нецілісності втілені формальними засобами, тобто мають граматичний (морфолого-словотвірний) характер, пор.: *Він лікар* — *Він став лікарем* — *Він довго лишився лікарем* — *Він не лишився лікарем* і *Він лікарює* — *Він залікарював* — *Він довго пролікарював* — *Він відлікарював*.

Аналогічною є й граматична природа контекстуальних зв'язок, різниця полягає лише в тому, що їхня граматикалізація більшою мірою залежна від дистрибуції та не є усталеною на рівні мовної системи. Дієслова руху, розташування у просторі та деякі інші в певному синтаксичному оточенні, справді, втрачають своє лексичне значення й лише експлікують предикативні відношення між ознакою та її носієм, подекуди вказуючи й на цілісність/ нецілісність і модальність реалізації цієї ознаки, напр.: *Осінь стоїть дощовита* — *Осінь простояла дощовита*. Водночас, поєднуючись з іменними частинами мовами в інших контекстних умовах, вони не втрачають свого лексичного значення й вступають у предикативний зв'язок з підметом, напр.: <...> *перехрестився Зиморович і подивився на ката, шукаючи відповіді, але той так само стояв ошелешений і не знав, що думати* <...> (Ю. Винничук); *Я стояла повністю беззахисна й розчакхнута, як видобута зі стулоч мушлі устриця* <...> (С. Андрухович); *І з учораїнього вечора простояв прикутий до стіни!* (Р. Самбук). Про лексичну повноцінність цих дієслів в конструкціях структурної моделі $S_1+V_f+Adj_{1,5}$ свідчить і наявність у них заповненої валентної рамки, напр.: *Кілька днів підряд Джуліана ходила по спальні гола, а я, майже безпритомний, розглядав її крізь ледь прочинені двері* (Б. Бойчук); *Тільки зараз помічаю Рому, вона стоїть осторонь бліда, як стіна* (А. Дністровий); *До готелю я повернулася стишена й заспокоєна* (С. Андрухович). Отже, факти втрати такими дієсловами повнозначності в певних контекстах не дають підстав для кваліфікації їх “повнозначними” зв'язками в абсолютно всіх сполуках з прикметниками чи їхніми еквівалентами, а, навпаки, актуалізують проблему розмежування сфер їхнього функціонування – чи то як повнозначного дієслова, чи то як зв'язки. Їхня здатність “приєднувати до себе прикметник чи іменник” теж не може бути підставою для зарахування їх до зв'язок. Адже, по-перше, зв'язки не мають такої здатності: вони не приєднують до себе слова інших частин мови, а є їхніми транспозиторами в дієслівну сферу й посередниками їхнього поєднання з підметом; а, по-друге, синтаксичне поєднання дієслова й ад'єктива в розглянутих синтаксичних трійках

відбувається на ґрунті їхньої однакової семантико- і формально-синтаксичної віднесеності до підмета.

Твердження про те, що роль присудків можуть виконувати поєднання слів, які репрезентують єдиний семантичний компонент речення – предикативну ознаку, висловлене в академічній граматиці російської мови [20, с. 237], вважаємо цілком правильним. І саме тому важко погодитися із задекларованою тут (як і в багатьох інших працях) кваліфікацією сполуки повнозначного дієслова й ад'єктива чи його еквівалента як складеного іменного присудка, адже вона виражає не одну предикативну ознаку, а дві, синхронно реалізовані, напр.: *Він сидів печальний і прикладав до Анорієвих набряклих плечей намочений рушник* (І. Багряний) ← *Він сидів* + *У цей час він був печальний*; *На Січ Лазаренко повернувся в кармазиновому жупані із золотими дукатами в гамані* (В. Кожелянко) ← *Лазаренко повернувся на Січ* + *У цей час він був в кармазиновому жупані із золотими дукатами в гамані*.

Варто також згадати, що в спеціальній літературі трапляються тези про те, що в аналізованих сполуках дієслова, не втрачаючи свого лексичного значення, набувають зв'язкової функції, яка накладається на їхню основну функцію [13, с. 164] і яка зумовлена синтаксично [25, с. 26]. Дотримуємося думки, що дієслово не є посередником предикативного зв'язку між субстантивом-підметом і ад'єктивом, вони незалежно один від одного реалізують цей зв'язок [3, с. 89]. Ад'єктив вступає в предикативний зв'язок з підметом через власне-зв'язку *бути*, яка в похідній конструкції має імпліцитне вираження, оскільки її модально-часові граматичні значення збігаються із відповідними значеннями дієслова, напр.: *Він прийшов такий розпашілий, веселий, теця спекла пиріжки з яблуками, в домі повіяло теплом і родинним затишком* (Л. Костенко) ← *Він прийшов* + *У цей час він був такий розпашілий, веселий*; *Хай світле диво непорочного зачаття в епоху науково-технічного прогресу обернулося на гротеск, але ж лишилося диво непорочної любові жінки до маленької дитини, диво самозречення задля того, хто приходить у світ таким безпорадним* (Н. Околітенко) ← *Хто приходить у світ* + *Хто в цей час є таким безпорадним*. Саме синтаксична позиція мовної одиниці визначає її здатність/ нездатність вступати в синтаксичний зв'язок: слова-морфеми не вступають самостійно в синтаксичні зв'язки з іншими компонентами, тому що посідають спільну синтаксичну позицію разом з компонентом, який вони транспонують до іншої категорійної сфери (прийменники й зв'язки) або семантику якого вони модифікують (частки). Не може та сама лексема бути одночасно самостійним учасником синтаксичного зв'язку й інструментом цього зв'язку, оскільки не може одночасно посідати дві синтаксичні позиції – одну самостійно, а іншу – разом з іншим компонентом. Отже, дієслово не може одночасно реалізовувати предикативний зв'язок з іменником і бути засобом реалізації предикативного зв'язку прикметника чи його еквівалента з цим же іменником, тобто мати граматичний статус повнозначного слова й слова-морфеми водночас. З іншого боку, мовні факти засвідчують подібне явище на словотвірному рівні, втілене в афіксоїдах. Хоча ці одиниці в певних лексемах, виконуючи роль префіксів або суфіксів, не втрачають свого предметного значення, проте, функційно вони позбавлені статусу кореня, тому що не можуть у такій позиції приєднати до себе афікси. Натомість дієслова в аналізованих синтаксичних трійках зберігають валентну здатність приєднувати субстанційні синтаксеми, що, на наш погляд, унеможливує визначення їхнього статусу як слів-морфем, напр.: *Аделя перед сном прибігла до мене вся в сльозах* (С. Андрухович); *Стас вискочив із дому голодним і веселим* (Люко Дашвар); *Увечері повернулася Маланка додому весела, сливе щаслива* (М. Коцюбинський).

Теза про те, що в таких реченнях основний зміст висловлення виражений не дієсловом, а ад'єктивом чи його еквівалентом, не витримує критики, оскільки ступінь змістового навантаження є чинником темо-ремного членування висловлення, а не встановлення семантичної повноцінності елементів, з яких воно складається. Зазвичай із позицією реми корелює присудок, тому в реченнях зі складеним іменним присудком вона формально представлена аналітичним дієсловом – зв'язка + іменна частина, напр.: *Легенди // бувають правдивіші за історію* (П. Загребельний); *Ліс // стояв спустошений, розхристаний і дикий* (С. Васильченко). У типових випадках (за відсутності емоційно-експресивного забарвлення) один компонент речення не може бути розчленований і однією частиною, яка виражає його граматичне значення, належати до теми, а іншою, яка виражає його лексичне значення, – до реми. Цілком слушним, на нашу думку, є спостереження, що в конструкціях з повнозначним дієсловом і постпозиційним ад'єктивом останній дійсно постає актуалізованим, тому виступає ремою, а перший входить до складу теми [26, с. 57], що унеможливує констатувати зв'язковий характер дієслова, напр.: *Лунав крик – і тварина падала на стрічку // вже мертвою* (Я. Мельник); *Аделя увійшла до сіней // перша* (С. Андрухович). Вилучення з речення іменної частини складеного присудка руйнує його, адже слово-морфема зв'язка не є самостійним носієм предикативності та не виражає процесуальної ознаки, напр.: *Біла рівнина лишалася пуста* (О. Кобилянська) — **Біла рівнина лишилася*; *Мирон зробився серйозним* (В. Винниченко) — *Мирон зробився; натомість вилучення з речення, що містить синтаксичну трійку структурної моделі $S_1+V_f+Adj_{1,5}$, придієслівного прикметника чи його еквівалента не призводить до спотворення конструкції ні в структурному, ні в комунікативному аспектах, напр.: <...> *іноді <Овідій> виходив на мур і стояв там самотній, вглядаючись у безбережні й загадкові степи* (О. Гончар); — <...> *іноді <Овідій> виходив на мур і стояв там, вглядаючись у безбережні й загадкові степи*; *Іноді вони з'являються у вигляді диких свиней чи кажанів* (Г. Пагутяк) — *Іноді вони з'являються*.

З огляду на все це вважаємо, що кваліфікація ад'єктива в синтаксичних трійках структурної моделі $S_1+V_f+Adj_{1,5}$ як іменної частини складеного присудка при “повнозначній зв'язці” недостатньо обґрунтована й у разі багатоаспектного підходу до аналізу речення втрачає свою пояснювальну силу. А номінація “повнозначна зв'язка” видається оксюмороном, оскільки умовою переходу дієслова до сфери зв'язок є саме його десемантизація, тобто втрата повнозначності, і перехід залишкових сем із лексичної площини в граматичну.

Потракування синтаксичної ролі прикметника чи його еквівалента в реченнях розгляданого зразка як предикативного означення, що є досить популярним у слов'янській лінгвістиці загалом і в українській зокрема, на наш погляд, також має слабкі місця. По-перше, не надто вдалим видається сам термін “предикативне означення”, чи “предикативний атрибут”, тому що будь-яке означення є носієм прихованої предикації, по суті, потенційним предикатом. Як відомо, означення можливе лише в неелементарному реченні, і його поява пов'язана із переміщенням предиката з центральної позиції у присубстантивну, напр.: *Білі полини обсітали гірким цвітом любов* (Ю. Яновський) ← *Полини обсітали цвітом любов + Полини білі + Цвіт гіркий*; або з елімінацією предикатів семантичних груп ‘виготовлення’, ‘належності’ тощо, напр.: *Тільки золотих дзвіночків бракує, правда?* (М. Соколян) ← *Тільки дзвіночків бракує, правда? + Дзвіночки виготовлені з золота* (← *Хтось виготовив дзвіночки з золота*); <...> *Крезові думка сестри сподобалася* <...> (І. Білик) ← *Крезові думка сподобалася + Думка належить сестрі*. По-друге, на підставі вищезазначеного атрибутивні відношення, які означення реалізує на

семантико-синтаксичному рівні щодо опорного субстантива, кваліфікують як похідні від предикативних, як вторинні чи імпліцитні предикативні, подекуди навіть номінуючи їх предикатно-атрибутивними [3, с. 31], та описують як такі, “у яких виражено відношення між предметом і його потенційно предикативною ознакою” [11, с. 176]. Інакше кажучи, будь-які атрибутивні відношення містять відтінок предикативності як підґрунтя їхнього постання. По-третє, означення виражає статичну, непроцесуальну, ознаку предмета, а присудок, або предикат на семантико-синтаксичному рівні, втілює ознаку, “що приписується суб’єктові у певному часовому і модальному плані” [27, с. 518], тобто процесуальну, динамічну. Приблизники інтерпретації синтаксичної ролі ад’єктива в розглянутих синтаксичних трійках як предикативного означення апелюють до того, що він є носієм атрибутивної і предикативної ознак водночас. На наш погляд, статичність (непроцесуальність) і динамічність (процесуальність) – це поняття, які перебувають у відношеннях абсолютної антонімії, перехідної зони ми між ними не бачимо. Звичайно, будь-що статичне потенційно є динамічним (пор. взаємовідношення між потенційною і кінетичною енергією фізичного тіла), і атрибутивні відношення потенційно є предикативними, але якщо розглядати ситуацію не в модально-часовій перспективі, а в конкретному модально-часовому зрізі, межа між цими ознаками чітко окреслена. Тому положення про те, що та сама ознака в тій самій точці модально-часових координат може бути процесуальною і непроцесуальною водночас, видається нелогічним.

Кваліфікація ж прикметника чи його еквівалента у синтаксичних трійках структурної моделі $S_1+V_f+Adj_{1,5}$ як традиційного означення унеможливлена характером втілюваної ним семантики та синтаксичної позиції. Репрезентована ним ознака протікає у часі й реалізована або актуальна в суб’єкті лише під час виконання ним дії, вираженої дієсловом, тобто вона має процесуальний характер, що підтверджують і висновки інших дослідників [29, с. 42; 37, с. 121; 40, с. 248; 33 с. 8-10]. Як і дієслово, ад’єктив у таких побудовах постає виразником предикативної ознаки й реалізує двобічний синтаксичний зв’язок з підметом; дериваційні перетворення вихідних елементарних речень, що є базою для витворення аналізованих, із переміщенням предиката в присубстантивну позицію або елімінацією предикатів ‘виготовлення’ чи ‘належності’ не пов’язані, напр.: *Ягельський тим часом вже спокійно вмер і лежав тепер нерухомий, мертво-сірий, витягнений на весь зріст, до всього байдужий остаточно* (І. Багрянний) ← *Ягельський лежав тепер + Ягельський був нерухомий + Ягельський був мертво-сірий + Ягельський був витягнений на весь зріст + Ягельський був до всього байдужий остаточно*.

З огляду на це важко погодитися і з потрактуванням синтаксичної ролі такого ад’єктива як обставинного означення. З одного боку, у його семантиці можна вгледіти своєрідну опосередковану характеристику дії, адже він виражає стан, у якому перебуває суб’єкт під час виконання дії, що може бути зінтерпретовано як ознака дії за умовами її протікання. Але з іншого боку, цей ад’єктив не відповідає сутності означення як другорядного члена речення.

Натомість не позбавлений логіки погляд на такий прикметник чи його еквівалент як на детермінантний поширювач реченнєвої структури. Український мовний матеріал показує, що в конструкціях аналізованої моделі ад’єктив за умови відповідного лексичного наповнення може втілювати темпоральну семантику, напр.: *Я тут народилася, але покинула це місто ще малою* (Ю. Винничук); *Малою бабуся мусила сама орати величезне безкрайне поле* (Т. Малярчук); На семантико-синтаксичному рівні такі компоненти реалізують не лише предикативні відношення щодо підмета, а й адвербіальні темпоральні щодо реченнєвої структури загалом, тому є підстави витлумачувати їхню роль як детермінантних поширювачів. Однак така кваліфікація не може бути поширена на

абсолютно всі синтаксичні трійки цієї структурної моделі, бо здатність ад'єктива давати темпоральну характеристику ситуації залежить від його лексичного наповнення, пор.: *Малою я боялася її голосу* (Т. Малярчук); *Те, що відповіла Юр'яна Довгополові, з устиду вона була би не сказала колись **молодою** навіть мамі* (М. Матіос) — *Але й раніше я приходила чужою і відходила чужою, коли не знаходила для себе, так би мовити, "родючого ґрунту"* (Г. Пагутяк); *Липинський поспіхом залишив трибуну і ледве живий вибіг на вулицю* (Т. Малярчук).

Заслужують на увагу й обґрунтування синтаксичної ролі прикметника чи його еквівалента в конструкціях структурної моделі $S_1+V_f+Adj_{1,5}$ як особливого члена речення – *doplněk(a)* чи дуплексива. Такі концепції цілком переконливі з огляду на критерії членування речення на формально-граматичному рівні. Члени речення виокремлюють на підставі синтаксичних зв'язків між компонентами, а оскільки ад'єктив у побудовах розгляданого зразка перебуває в синтаксичному зв'язку з двома компонентами водночас, він опиняється поза традиційною схемою членів речення. Тому запровадження нових понять для з'ясування його формально-синтаксичної сутності є цілком закономірними. Важко лише погодитися з кваліфікацією цього члена речення як другорядного, адже він щодо підмета реалізує предикативний синтаксичний зв'язок.

Багатоаспектний підхід до аналізу речення відкриває інший шлях до розв'язання цієї проблеми. Оскільки формально-граматичну структуру речення ми потрактовуємо як проєкцію його семантико-синтаксичної структури, то почнемо з розгляду семантико-синтаксичної організації розглянутих конструкцій. Речення, що містять синтаксичну трійку структурної моделі $S_1+V_f+Adj_{1,5}$, є синтаксично похідними, вони постали на ґрунті об'єднання двох елементарних речень зі спільною суб'єктною синтаксею [3, с. 29], напр.: *Він сидів зблідлий, голова схилилась на груди* (О. Гончар) ← *Він сидів + У цей час він був зблідлий*. Варто наголосити, що дериваційний процес, який супроводжує витворення аналізованих конструкцій, має свою специфіку: предикат другого вихідного речення не переміщується ні в присубстантивну позицію атрибута, ні в детермінантну позицію адвербіальної синтаксеми, також він не "роздвоює" позиції предиката першого вихідного речення, а зберігає центральний статус своєї позиції, яка приєднується особливим синтаксичним зв'язком (тяжінням –див. [9]) до вже наявної центральної позиції предиката першого вихідного речення. Предикат другого вихідного речення не лише зберігає свою форму й позицію у структурі похідного речення, а й переносить неушкодженою свою валентну рамку, накладаючи лише суб'єктну позицію на суб'єктну позицію предиката першого вихідного речення, напр.: *Хлопці мовчали збентежені таким несподіваним поворотом справи* (В. Нестайко) ← *Хлопці мовчали + Хлопці були збентежені таким несподіваним поворотом справи в цей час*; *Павло кілька хвилин по тому стояв припертий до одвірка Гольштейнкової контори <...>* (М. Матіос) ← *Павло кілька хвилин по тому стояв + Павло був припертий до одвірка Гольштейнкової контори у цей час*. Імпліцитного вираження набуває лише слово-морфема зв'язка другого вихідного речення через надлишковість її функції в новоутвореній побудові, адже втілювані нею граматичні категорії способу, часу, особи й числа збігаються з граматичними категоріями, репрезентованими предикатом першого вихідного речення. У такий спосіб відбувається ніби вмонтування другого вихідного речення в перше.

Зважаючи на те, що в аналізованих конструкціях ад'єктив, як і дієслово, самостійно вступає в предикативний синтаксичний зв'язок з підметом, і на те, що він виражає його предикативну ознаку, модально-часовий план якої збігається з модально-часовим планом виконуваної цим підметом дії, цілком умотивованим вважаємо

потрактування його ролі на формально-синтаксичному рівні речення як складника особливого типу присудка – подвійного. Поняття “подвійний присудок” кваліфікуємо як категорію формально-граматичного рівня, що постає двокомпонентним головним членом двоскладного речення, який репрезентує дві предикативні ознаки предмета, що протікають у тих самих модально-часових рамках, і обидва компоненти якого перебувають у предикативному синтаксичному зв’язку з підметом. Морфологічне вираження першого компонента такого присудка є константним – це особова форма дієслова. Щодо маніфестації другого компонента, то типовим його втіленням є слова прикметникового типу, нетиповим – іменники, прийменниково-іменникові комплекси чи сталі сполуки (див. про морфологічні вияви цього компонента в [25, с. 47-49; 28, с. 79]). Особливістю подвійного присудка є те, що він охоплює дві позиції структурної схеми речення. На семантико-синтаксичному рівні він корелює з двома предикативними синтаксемами, що мають окремі валентні рамки, які накладаються лише в точці суб’єктної синтаксеми. Саме тому в реченнях такої будови під час його формально-граматичного аналізу не спрацьовує традиційний поділ другорядних членів речення на групу підмета й групу присудка, адже тут чітко розмежовані другорядні члени, що становлять групу дієслівного компонента присудка, й другорядні члени, що становлять групу ад’єктивного компонента присудка, напр.: *Тепла ходила по своєму салоні в темно-синій шовковій сукні <...>* (В. Винниченко) ← *Тепла ходила по своєму салоні* + *У цей час Тепла була в темно-синій шовковій сукні*.

З огляду на попереднє обґрунтування можемо констатувати, що з позицій теорії синтаксичної деривації предикат, виражений ад’єктивом чи його еквівалентом, дійсно є вторинним у структурі речення, адже постає внаслідок вмонтування одного елементарного речення в інше, що не супроводжується трансформацією синтаксичних зв’язків і семантико-синтаксичних відношень між компонентами вихідних структур. Тому номінація “вторинний предикат” цілком відбиває синтаксичну сутність ад’єктивного компонента конструкцій структурної моделі $S_1+V_f+Adj_{1,5}$ на семантико-синтаксичному рівні. Натомість маємо застереження щодо вживання терміносполуки “вторинний присудок”. Оскільки термін “присудок” належить до інструментів опису формально-граматичної організації речення, а на цьому рівні аналізу ознака синтаксичної первинності/ похідності речення є нерелевантною, то й уживання номінації “вторинний присудок” видається недоречним. Стосовно адекватності терміна “другорядний присудок” вважаємо за доцільне зробити кілька уточнень. Традиційно дефініція “другорядний” характеризує члени речення, підпорядковані головним або іншим другорядним членам речення, тобто сигналізує про їхню граматичну залежність від певного компонента. На семантико-синтаксичному рівні речення ад’єктив у валентній рамці предиката, вираженого дієсловом, не перебуває. Мало того, він має власну, незалежну, валентну рамку, яка лише перетинається з валентною рамкою дієслівного предиката в точці суб’єктної синтаксеми. Тому й на формально-граматичному рівні ад’єктив дієслівному компонентові не підпорядкований, натомість між ними реалізований особливий тип синтаксичного зв’язку – тяжіння, який не передбачає граматичної залежності одного компонента від іншого. Другорядним його можна назвати лише з огляду на спосіб появи в реченнєвій структурі (вмонтування у вихідне речення з дієслівним предикатом і тотожною суб’єктною синтаксемою), а також на інформативне навантаження. Перше вихідне речення (у яке й вмонтовується ад’єктивний предикат) є абсолютно інформативно достатнім, так званий “вмонтований” ад’єктивний предикат, виражаючи стан суб’єкта під час виконання ним дії, його супровідну, хоча й комунікативно актуалізовану, предикативну ознаку, лише вносить додаткову інформацію. Зважаючи на це, про другорядність прикметника чи його еквівалента в аналізованих конструкціях можна говорити лише на семантико-синтаксичному й комунікативному рівнях. Оперувати ж

номінацією “другорядний присудок” для характеристики його як члена речення на формально-граматичному рівні не бачимо підстав, термін “подвійний присудок”, на нашу думку, цілком відбиває сутність сполуки дієслова й прикметника на цьому рівні аналізу.

Отже, комплексний підхід до аналізу речення показує, що інтерпретації прикметника чи його еквівалента в конструкціях структурної моделі $S_1+V_f+Adj_{1,5}$ як вторинного предиката та як складника подвійного присудка не заперечують одна одну, а органічно взаємодоповнюють. Згідно з одним із засадничих принципів нашого дослідження – зважання на кореляцію різних рівнів організації речення (формально-граматичного, семантико-синтаксичного й комунікативного) – ад'єктив чи його еквівалент у синтаксичних трійках розгляданого зразка потрактовуємо як вторинний предикат семантико-синтаксичної структури речення, який постав внаслідок дериваційних перетворень двох елементарних речень, складник подвійного присудка формально-граматичної структури речення, який виражає супровідну предикативну ознаку підмета, та як рему (або організаційне ядро реми) комунікативної структури речення. Перспективу нашого дослідження вбачаємо в поглибленому вивченні граматичної специфіки синтаксичних трійок зазначеної структурної моделі на тлі суміжних синтаксичних конструкцій.

1. *Арібжанова І.* Функції слів із подвійним підрядним зв'язком / І. Арібжанова // Українське мовознавство. – 2015. – № 1 (45). – С. 25-41.
2. *Беларуская граматыка: у 2 ч. – Ч. 2: Синтаксіс* / рэд.: М.В. Бірыла, П.П. Шуба. – Мінск: Навука і тэхніка, 1986. – 328 с.
3. *Вихованець І.Р.* Нариси з функціонального синтаксису української мови / І.Р. Вихованець. – Київ: Наук. думка, 1992. – 224 с.
4. *Граматыка на съвременния български книжовен език: в 3 т. – Т. III. Синтаксис.* – София: Издателство на Българската академия на науките, 1983. – 465 с.
5. *Загнітко А. П.* Основи українського теоретичного синтаксису / А.П. Загнітко. – Горлівка: ГДПШМ, 2004. – Ч.1. – 228 с.
6. *Золотова Г.А.* Очерк функционального синтаксиса русского языка / Г.А. Золотова. – Москва: Наука, 1973. – 351 с.
7. *Иванова Е.Ю.* Болгарские конструкции с предикативным определением: в поисках прототипической модели / Е.Ю. Иванова // *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae.* – 2016. – Vol. 61, issue 2. – P. 285-301.
8. *Кадомцева Л.О.* Українська мова. Синтаксис простого речення / Л.О. Кадомцева. – Київ: Вища шк., 1985. – 128 с.
9. *Кобченко Н.* Тяжіння: проблема дефініції / Н. Кобченко // Науковий вісник Херсонського держ. ун-ту. Серія “Лінгвістика”. – Вип. 25. – Херсон, 2016. – С. 9-15.
10. *Косенко К.О.* Предикатна основа та семантико-граматична диференціація дієслівних зв'язок в українській мові: автореф ... канд. філол. наук: 10.02.01 “Українська мова” / К.О. Косенко. – Київ, 2010. – 20 с.
11. *Кульбаська О.В.* Вторинна предикація у простому реченні: [монографія] / О.В. Кульбаська. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2011. – 672 с.
12. *Лаврентьева Н.М.* Синтаксические отношения и связи уровня простого предложения / Н.М. Лаврентьева. – Саранск: Изд-во Саратов. ун-та “Саран. фил.”, 1985. – 152 с.
13. *Ломтев Т.П.* Грамматика белорусского языка: [пособ. для ун-тов и пед. ин-тов]. – Москва: Гос. уч.-пед. изд-во мин. просвещения РСФСР, 1956. – 336 с.
14. *Пешковский А.М.* Русский синтаксис в научном освещении / А. М. Пешковский. – [7-е изд.]. – Москва: Учпедгиз, 1956. – 511 с.

15. Підвищений курс української мови: [підручник для педвишів] / [за ред. Л.А. Булаховського]. – Харків: Держ. вид-во “Радянська школа”, 1931. – 341 с.
16. *Пипер П., Клајн И.* Нормативна граматика српског језика / П. Пипер, И. Клајн. – Нови Сад: Матица српска, 2013. – 582 с.
17. *Плющ М.Я.* Категорія відмінка в семантико-синтаксичній структурі речення / М.Я. Плющ. – Київ: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2016. – 252 с.
18. *Потебня А. А.* Из записок по русской грамматике / А.А. Потебня. – М.: Учпедгиз, 1958. – Т. I-II. – 536 с.
19. *Рожновская М. Г.* Очерки по синтаксису болгарского литературного языка. Предложения с предикативным определением / М.Г. Рожновская. – Москва: Наука, 1979. – 209 с.
20. Русская грамматика: [научные труды] – [репринтное издание] – Москва, 2005. – Т. 2: Синтаксис. – 712 с.
21. Русская грамматика. [vědecký redactor Karel Horálek]. – Т. 2. – Praha: Academia, 1979. – 1093 s.
22. *Светлик Я.* Синтаксис русского языка в сопоставлении со словацким / Я. Светлик. – Братислава, 1970. – 351 с.
23. *Смагленко Ф.П.* Про предикативне означення в українській мові / Ф.П. Смагленко // Укр. мова і літ. в шк. – 1954. – № 1. – С. 20–24.
24. Сучасна українська літературна мова : Синтаксис / За заг. ред. І.К. Білодіда. – Київ: Наук. думка, 1972. – 515 с.
25. *Томусяк Л.М.* Семантико-синтаксична організація речень з дуплексивами: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Л.М. Томусяк. – Чернівці, 1999. – 199 с.
26. *Томусяк Л.М.* Дуплексив як маркер перехідності у синтаксисі / Л.М. Томусяк. – Актуальні питання суспільних наук та історії медицини. – 2016. – № 1. – С. 54–58.
27. Українська мова: Енциклопедія. – 2-ге вид., випр. і доп. – Київ: Вид-во “Укр. енцикл.” ім. М.П. Бажана, 2004. – 824 с.
28. *Христіанінова Р.О.* Речення з подвійними присудками: формально-граматичні та семантико-функційні особливості / Р.О. Христіанінова // Наукові записки Бердянського держ. пед. ун-ту. – 2015. – Вип. VIII. – С. 75–82.
29. *Чеснокова Л.Д.* Синкретизм в сфері членів предложения / Л.Д. Чеснокова // Филологические науки. – 1988. – № 4. – С. 41–47.
30. *Шапиро А.Б.* О границах и типах непростого сказуемого / А.Б. Шапиро // Русский язык в школе. – 1936. – № 5. – С. 128–136.
31. *Шахматов А.А.* Синтаксис русского языка / А.А. Шахматов. – [под ред., с предисл. и коммент. Е.С. Истриной; вступ. ст. Е.В. Клобукова; изд 5-е]. – Москва: Издательство ЛКИ, 2011. – 624 с.
32. *Ваќ P.* Gramatyka језыка polskiego: zarys popularny / P. Ваќ. – Warszawa: Wiedza Powszechna, 1993. – 508 s.
33. *Himmelman N.P., Schultze-Berndt E.* Issues in the syntax and semantics of participant-oriented adjuncts: an introduction / N.P. Himmelman, E.F. Schultze-Berndt // Secondary Predication and Adverbial Modification. The Typology of Depictives. – Oxford: University Press, 2005. – P. 1–67.
34. *Grepl M., Karlík P.* Skladba češtiny / M. Grepl, P. Karlík. – Olomouc: Votobia, 1998. – 503 s.
35. *Kačala J.* Doplnok v slovenčine / J. Kačala. – Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1971. – 277 s.
36. *Mluvnice češtiny (3): Skladba* / [red. F. Daneš, M. Grepl, Z. Hlavsa]. – Praha: Academia, 1987. – 746 s.

37. *Nichols J.* Secondary predicates / J. Nichols. – Proceedings of the Berkeley Linguistics Society. – 1978. – № 4 – P. 114-127.
38. *Oravec J., Bajzíkóvá E.* Súčasný slovenský spisovný jazyk. Syntax / J. Oravec, E. Bajzíkóvá. – Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1986. – 268 s.
39. *Paulini E., Ružička J., Štolc J.* Slovenska gramatika / E. Paulini, J. Ružička, J. Štolc. – 5 vyd. – Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1968. – 598 s.
40. *Rothstein S.* Secondary predication and aspectual structure / S. Rothstein // *ZAS Papers in Linguistics: Papers from the Oslo Conference on Adjuncts*. ZAS. – Berlin, 2000. – P. 241-264.
41. *Szober S.* Gramatyka języka polskiego / S. Szober. – Wyd. 5-te. – Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1959. – 389 s.
42. *Szajbel-Keck M.* Secondary Predication in Polish / M. Szajbel-Keck // A dissertation ... for the degree of Doctor of Philosophy in Slavic Languages and Literatures. – Berkeley: University of California, 2015. – 127 p. – Режим доступу: <http://escholarship.org/uc/item/89j0m68h>

Стаття надійшла до редколегії 30. 04. 2017

доопрацьована 30. 06. 2017

прийнята до друку 15. 08. 2017

THE SENTENCE POSITION OF ADJECTIVES IN THE SYNTACTIC TRIPLETS OF THE STRUCTURAL MODEL $S_1+V_F+ADJ_{1,5}$

Natalia Kobchenko

*Institute of Philology of the Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Department of Ukrainian language and applied linguistic,
14 Taras Shevchenko Blvd., Kyiv 01601, Ukraine,
tel.: (044) 239 33 49*

*National University of Kyiv-Mohyla Academy,
Department of Ukrainian language,
2 Skovorody street, Kyiv 04070, Ukraine,
tel.: (044) 425 60 75*

Different scholars have studied grammatical peculiarities of the constructions of the structural model $S_1+V_F+ADJ_{1,5}$. Although there is no one uncontroversial qualification of its syntactic organization. That's why the purpose of the paper is to reflect the known solutions of this problem and prove the syntactic role of an adjective in the constructions of the structural model $S_1+V_F+ADJ_{1,5}$. The paper deals with the analysis of the function of such adjectives on the formal-grammatical, semantic-syntactic and communicative levels of sentence's organization. The multidimensional approach to analysis of a sentence is realized here. According to it, the derivational core of the adjective in $S_1+V_F+ADJ_{1,5}$ -constructions is underscored. This adjective's appearance in the structure of the sentence is the result of incorporation of two elementary sentences, one of them has predicate expressing by a stage-level verb and the other has predicate expressing by an individual-level verb "to be" and an adjective. The adjective does not lose the predicative quality in the derivative sentence, so its function on the semantic-syntactic level is the secondary predicate. This adjective realises the predicative syntactic connection with a subject separately from a verb and expresses independent predicative semantics, that's why it is a constituent of the double-predicate on the formal-grammatical level. And because of the adjective's concentrating the new information of the sentence it is the rheme on the communicative level.

Key words: double-syntactic connection, predicative connection, syntactic triplet, double-predicate, secondary predicate, depictive, duplexes, predicative attribute, copula, sentence parts.